

SENOVĖS LIETUVIŲ DEIVĖS IR DIEVAI

Žemyna, Mirusiųjų motina, Lazdona ir Puškaitis, Dievas

CHTONINĖS (ŽEMĖS) DIEVYBĖS

Žemyna: Motina Žemė, Teisingumo ir Žemės derlingumo deivė

Žemyna yra ir antropomorfinė deivė, ir paslaptingoji žemės jėga. Antropomorfiniu pavidalu ji žemiškos motinos analogija. „Žeme Motina, aš iš Tavęs esu“ – lietuvių dar neužmiršti žodžiai. Rytas vakaras ji buvo bučiuojama kaip motina. Pavasarį ji buvo įsivaizduojama esanti nėščia kaip moteris, reikalaujanti gilios pagarbos. Jos negalima įžeisti, jokių būdų negalima žemės mušti rykšte ar spjauti ant jos (jei taip padarai, turi atsiprašyti kaip žmogaus). Žemyna tyra ir teisinga. Nusikaltėlius baudžia prarydama arba į save nepriimdama. Negalėjimas sugrįžti į Žemę Motiną – viena iš labiausiai gąsdinančių teisingumo deivės Žemynos bausmių. Šventa žemė nedorėlių nenešioja.

Augalijos gyvybė kyla iš žemės. Ji „žiedkėlėlė“, „pumpurų budintoja“. Taip ji buvo vadinama XVII a. maldelėse. Vienoje maldelėje sakoma: „Žemyna, Žiedkėlėlė, žydėk rugiais, miežiais ir visais javais.“¹ Gėlės ir medžiai, miškai ir gojai, akmenys, kalvos ir kalnai prisipildę stebuklingų Žemynos jėgų. Jos laimina, gydo, saugo nuo nelaimių, užtikrina vaisingumą ir sveikatą. XIX a. užrašytoje maldelėje į Žemyną buvo taip kreipiamasi:

Žemyna, mus kavok,
Dirvas mūsų peržegnok,
Peržegnok girias, laukus,
Kluonus, lankas ir šlaitus.

(Užrašyta Mažeikių apylinkėje 1866 m. Kumutat-Kumutaičio). Sėjėjas, pradėdamas sėti, pabučiuoja žemę.

Žemyna yra gimdanti, auginanti, žydinti ir galop prinokstanti, pasenstanti deivė. Ji saugo ir globoja jauną gyvybę. Įdomu pastebėti, kad lietuvių liaudies meno Dievo Motina, laikanti mažą Kristų ant kelių, labiau panaši į madoną, laikančią kūdikį, o ne mirusį suaugusį vyrą. Beveik visose Dievo Motinos skulptūrose Kristaus figūra yra neproporcingai maža. Čia Dievo Motina yra labiau Žemė Motina, visų motina. Spėju, kad madonos buvo drožiamos iš medžio daugelį amžių prieš krikščionybę, kaip ir kitur Senojoje Europoje.

Žemynos jėga glūdi akmenyje, taip pat kaip ir Laimos, tik ne stačiuose stulpo pavidalo menhiruose, bet plokščiuose ar plokščiu paviršiumi. Visoje Europos akmenys plokščiu nugludintu paviršiumi buvo laikomi vaisingumą teikiančiais akmenimis. Bergždinukės ar moterys, norinčios turėti vaikų, atsėdusios šliauždavo tokiais akmenimis. Nuo ilgo vartojimo tokių akmenų paviršius nusiglundavo. Vokiečiai juos vadina „Brauststeine“, o anglai „Bridestones“.

Legendos pasakoja apie didelius akmenis su ertmėmis ar pėdomis. Lietaus vanduo, patekęs į šias duobeles, įgaudavo stebuklingų savybių. Beveik iki mūsų laikų moterys, grįždamos iš darbų,

¹ M. Pretorius, *Deliciae Prussicae oder preussische Schaubühne*, Berlin, 1871, VII, p. 5.

sustodavo prie tokių akmenų pagydyti savo ligų ar žaizdų, nusiprausdavo tuo vandeniu. XIX a. Lietuvoje buvo žinomas akmuo, turintis moters torso formą, kuris suteikia vaisingumo nevaisingoms moterims². 1605 m. jėzuitų reliacijoje apie vakarų Lietuvoje garbinamus akmenis šitaip rašoma: „Dideli akmenys plokščiu paviršiumi yra vadinami deivėmis. Tokie akmenys uždengiami šiaudais ir garbinami kaip derliaus ir gyvulių saugotojai.“ Romėnai turėjo panašių papročių. Grūdų saugotojos deivės Ops Consua akmuo buvo laikomas įkastas į žemę ir apdengtas šiaudais³. Toliau jėzuitų aprašyme sakoma, kad „pati vieta taip visų pamaldžiai saugoma, kad niekas arčiau neišdrįstų priėti; jei kas jį paliečia, mano, kad bus nutrenktas. Aukoja žindomą paršiuką, dažniausiai juodą, kurį virtą suvalgo šeimos galva tėvas ir motina kartu su žyne; o mažas dalis tiek nuo paršiuko, tiek nuo kito maisto žynė nuneša į svirną kartu su tris kartus devyniais gabalais duonos, kur minėtas deives viena, visiems atsitolinus, maldauja“. Graikai žemės derlingumo deivei Demetrai irgi aukodavo paršiuką. Kiaulės ar paršiuko aukojimas buvo praktikuojamas Europoje tūkstančius metų prieš graikų kultūrą. 8–5 tūkstantmetyje kiaulių skulptūros ir kaukės arba derlingumo deivių skulptūros su kiaulės kaukėmis liudija, kad kiaulė yra buvusi šventas žemės derlingumo deivės gyvulys⁴. Jos ypač greitas augimas ir storėjimas bei vislumas turėjo magiškos galios laukų vaisingumui.

Akmuo ar kalnas yra koncentruota, dar į viršų neišėjusi šventa žemės galia. Augalai ir javai yra jos kūdikiai. Ypač rugiapjūtės papročiuose ryškus jos kaip motinos vaidmuo. Paskutinis rugių pėdas buvo padaromas moters formos ir vadinamas rugių boba, motinėle, arba bamba. Tai žemės jėga, kurią pagimdė Žemė Motina. Paskutinio pėdos nuėmimas yra panašus į naujagimio atskyrimą nuo gimdyvės. Virkštelė nupjaunama. Dėl to suprantamas motinėlės ir bambos pavadinimas. Tas, kuris nupjauna paskutinį pėdą, pavadinamas bambėraiža. Paskutinis pėdas iškilmingai nešamas namo, įteikiamas šeiminkams ir kai kur laikomas iki kitų metų derliaus. Vieta, kur jis buvo nupjautas, apšvarinama, nuravima, ten įkasama duonos ir druskos kaip auka Žemei Motinai. Yra žinomas ir Javinės vardas.

Su rugių dvasia yra susijusi ir vyriška dievybė, vadinama įvairiais vardais: Javinis, Ievaras, Dirvolika, Nuogalius. Tai paskutinė nupjautų rugių sauja, iš kurių varpų pinamas vainikas, Ievaro vainikas iškilmingai nešamas namo, dainuojant rugelio dainas, įteikiamas šeiminkams ir pristatomas kaip svečias, kuris grįš atgal į laukus. Vainikas pakabinamas klėtyje virš aruodų, Ievaras būdavo laikomas pagimdytu ir kasmet gimdomu kūdikiu. Jo tęstinumą išlaikyti yra būtinybė. Kad ta simbolinė gyvybė nenutrūktų per žiemą, buvo paaukojamas oželis juodbarzdėlis: „Po rugsėjo prieš žiemelę vesma tave, juodbarzdėli, ant to tai kalnelio, vo Ruginis su Žvanginiu tave, mūsų, voželtėli, Dievų garbei brauks.“⁵

Derliaus šventės metu šalia Žemynos lietuviai ir latviai garbino sodybos dievybę Žemėpatį, ar Žemininką (latviškai Zemnieks), gyvulių bandos globėją. Jis minimas kaip Žemynos brolis. Čia vėl sugestionuojama matrilinarinė socialinė struktūra. Žemyna yra centrinė, pagrindinė, o Žemininkas – tik jos pagalbininkas, brolis.

Gruodžio pabaigoje, prasidedant kūlimui, buvo šventinami javai, švenčiami Sambariai, arba Trejos Devynerios. Buvo suberiama kiekvienos rūšies javų po saują ir padalijama į tris dalis. Tada triskart po devynias javų rūšis buvo suberiama į krūvą. Po to buvo dėkojama Žemynėlei ir po tris kaušelius jai nupilama žemėn. Aukos Žemynai: alus, duona, grūdai, rugių pėdai.

Mirusiųjų Motina

Žemė – Mirusiųjų Motina. Iš jos kaip iš motinos išeinama ir į ją sugrįžtama. Urvai ir kapai priešindoeuropiniais laikais buvo gimdos ir pačios Mirusiųjų Motinos metafora. Vakarų ir Pietų

² M. Gimbutas, *Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art, American Folklore Society Memoir Series*, Philadelphia, 1958, Vol. 49, p. 95.

³ A. J. Greimas, *Apie dievus ir žmones*, Chicago, 1979, p. 216.

⁴ M. Gimbutas, *Goddesses and Gods of Old Europe*, London, Berkeley, 2-oji laida, 1982, p. 211–214.

⁵ Plačiau apie javų dvasią ir oželio aukojimą žr.: A. J. Greimas, Štai ką rugelis kalbėjo. Javai ir jų globėjai, *Metmenys*, 1985, Nr. 49, p. 106–122.

Europos megalitiniai (iš didelių akmenų) ar uolose iškalti kapai buvo moters (deivės) ar jos produkuojančių organų pavidalo.

Mirusiųjų Motina išliko latvių mitologinėse dainose, kur ji minima kaip Smilšu māte, Smēlio kalnelio Motina, Kapu māte, Kapu Motina, ar Veļu māte, Vēliu Motina. Ji rankose laiko kapu raktą, pasitinka naujai atkeliaujančius svečius prie kapinių vartų, dažnai net išskėstomis rankomis. Belaukdama svečių, kepa duoną krosnyje. Pastebėjus laidojimo procesiją, džiūgauja ir šoka⁶. Mirusieji yra jos nuosavybė; jinai jų Didžioji Motina. Gyvybės energiją išleidusi į pasaulį, mirties atveju ji tą energiją vėl atgal į save susemia. Gyvenimas ir mirtis yra tartum švytuoklė: šokte iššoka, bet grįžta atgal. Jei negrįš, neprasidės iš naujo gyvenimo ciklas. Ties mirties tašku prasideda atgimimas. Senosios Europos filosofijoje mirties nėra, nes švytuoklė nesustoja. Gyvybės energija nežūva. Keičiasi tik jos pavidalai.

Šiandien dar tebegirdimi žodžiai: „Motin, aš iš Tavęs išėjau ir į Tave sugrįžtu.“

XVI a. Lasickis suteikia vertingos informacijos apie Ilges, rudens šventes, kurios trukdavo net 10 dienų. Trys iš jų būdavo skirtos mirusiųjų kultui. Per mirusiųjų puotą stalai apkraunami gausiais patiekalais ir gėrimais, skirtais mirusiesiems, rankšluosčių ir marškinių išdėstoma tiek, kiek sukviečiama mirusiųjų⁷. Lasickis taip pat mini skerstuves, dešrų gaminimo šventę, kiaulių skerdimo dieną. Šia proga reikia paminėti Velionos vardą. Lasickio tekste yra toks sakinytis lietuvių kalba: „Vieluona velos atiek musump und stala.“ Pasak Būgos, Vielona yra Veliona, moteriškos giminės deivė, ir žodis *velos* nereiškia „vėl“, bet vėliuos(e) iš žodžio *vėliai*, mirusiųjų šventė (dabar vėlinės). Latviai ligi šiol tebeturi *veli*. Lasickis, kuris nemokėjo lietuviškai, užrašydamas šį sakinį sako, kad šitaip kreipiamasi į dievą Ezagulį. Toks sumaišymas Ežiagulio su Veliona gali reikšti, kad Veliona nebuvo mirties deivė, tik neteisingai užrašytas žodis Velionis. Turbūt buvo kreipiamasi į Velionį, mirties dievą, kuris buvo ne kas kitas kaip indoeuropietiškosios kilmei dievas Velinas. Ežiagulis, atrodo, yra buvęs to dievo epitetas, dievo, kurio buveinė yra po žeme, po velėna. Moteriškos Velionos greičiausiai iš viso nebūta. Ji neminama jokiuose kituose šaltiniuose⁸.

Skerstuvų puota susideda iš patiekalų, pagamintų iš kiaulienos greitai gendančių dalių. Valgant kiaulieną vėl atsiranda ryšys su Žemyna, kuriai buvo aukojamas paršiukas Vėliu (vėlinių) metu net ir kaukai, šiaip vegetarai, buvo maitinami vėdarais (meitėlio žarnomis, prikimštomis miltų, sumaišytų su krauju).

Lazdona ir Puškaitis

Miškų zonos gyventojai negalėjo neturėti atskirų dievybių, inkarnuojančių medžių galias. Buvo atskira lazdynų bei riešutų globėja, vaisingumo inkarnacija, deivė Lazdona⁹. Lietuviai tikėjo, kad po šėivamedžio krūmais gyvena chtoniška dievybė Puškaitis, kuris, Greimo aiškinimu, „buvo žemės inkarnacija, kuris pūškuodamas (kvėpuodamas) ir skleisdamas kvapus gimdo chtonines išaugas bezdukus, kaukus“¹⁰.

[...]

INDOEUROPIETIŠKOS KILMĖS DIEVAI IR DEIVĖS

Dievas

⁶ J. Gulbis, *Zemes Māte*, Toronto, 1978.

⁷ A. J. Greimas, *Apie dievus ir žmones*, p. 62.

⁸ Sekdamas Būga, A. J. Greimas knygoje *Apie dievus ir žmones* padarė išvadą, kad J. Lasickio minima Vielona yra moteriškos lyties deivė Veliona. Tačiau 1986 m. straipsnyje „Velinas ir Kalevelis“ (*Metmenys*, Nr. 52, p. 110–113) atsisakė tos nuomonės, nes niekur kitur folklore ir kituose mitologijos šaltiniuose šios deivės buvimas nepatvirtintas.

⁹ A. J. Greimas, *Apie dievus ir žmones*, p. 273.

¹⁰ *Ten pat*, p. 35.

Vyriausias indoeuropiečių panteono dievas buvo Dievas. Po krikšto šiuo žodžiu imta vadinti krikščionių dievą. Vardas Dievas, prancūzų kalbininko A. Meillet (Mejė) teigimu, yra indoeuropietiškas *par excellence*, nes to žodžio šaknis randama beveik kiekvienoje indoeuropiečių kalboje. Iš lyginamosios indoeuropiečių mitologijos matyti, kad Dievas buvo Dangaus šviesos dievas, dienos ir sutarčių globėjas, taikos ir daugybės dievas, teisingas, tyras ir išmintingas, augalijos augimo skatintojas ir jos globėjas. Lietuvių ir latvių patarlės mini jį kaip teisėją, sutarčių globėją, tyrą, teisingą ir nepiktą. Sakoma: „Kas Dievo žadėta, bus ištesėta“, „Su Dievu nesibarsi, nesiginčysi, provos nekelsi“. Tačiau baltų tautosakoje ryškiausiai išliko Dievo, kaip šviesos ir dienos globėjo bei augalijos skatintojo, funkcijos, nes jomis jis nesuliejo su krikščionių dievo funkcijomis.

Kardinolo Valenti 1604 m. pranešime apie latvių pagonybę Dangaus dievas minimas kaip „aukščiausiasis dievas“. *Tebo Deves* yra latvių Debess dievs, Dangaus dievas¹¹. Ankstesnių šaltinių dievų sąrašė šio dievo vardas yra pačioje pradžioje. 1522 m. Voluinės metraštyje, kur minimi Mindaugo dievai, sakoma: *pervomu Nunadeevi...*¹² (čia greičiausiai minimas Dievas). Prūsų dievų 1530 m. sąrašė pirmasis minimas *Occopirmus „deus coeli et terrae“* (Dangaus ir žemės dievas)¹³ suprantamas kaip „visų pirmasis“ (*uka „pirmas“*). Tai patvirtina lietuvių ir latvių dainose išlikęs Dievų dievaitis, arba Didysis dievaitis. Lietuvių Sekminių dainoje sakoma: „Didysis dievaitis tedovanoja raktus, tenupina vainikus. Tegū sujungia, priglaudžia, rakteliais rausia.“¹⁴ Dainose kreipiamasi į Dievą kaip į „didį sėjužėlį“: „Oi tu Dievužėli, didis sėjužėli, dovanok pėdelį, o atstumk vargelį. Užaugink javelius ant pūstų laukelių, išbarstyk sėkleles ant žalių lankelių.“¹⁵ Dainoje toliau kalbama apie javų ar pašaro aukojimą Dievui sėjužėliui:

Pašersiu žirgelį,
O ir avinėlj,
Atnešiu glėbelį
Dievui dovanėlę.

Latvių mitologinėse dainose Dievas pasirodo kaip jaunas gražus vyras su sidabro apsiaustu, kepure; jo drabužiai papuošti kabučiais. Diržas ir kalavijas – pagrindiniai atributai; jis panašus į karalių. Tai patvirtina geležies amžiaus kunigaikščių kapai (pvz., IV ir V a. Sūduvos Šveicarijos kapinyno ir Taurapilio, Utenos r., kapai). Dievas turi žirgus sidabro pakinktais, aukso balnais, jo pilis ant kalno (dangaus), su trejais sidabriniais vartais, įvairiais ūkiniais pastatais: pirtimi, sodu, pievomis ir medžiais. Nuo šio kalno Dievas joja raitas arba važiuoja aukso ar vario karieta arba rogėmis, laikydamas aukso vadeles su aukso kutais. Žemėn leidžiasi lėtai, atsargiai, kad nenukrėstų rasos lašelių, nesustabdytų želmenų augimo, nesutrukdytų artojų ir sėjėjų darbo. Jis pakyla virš rugių, sutrypia piktžoles. Dainose taip pat minimas dirbantis: ruošia dirvą, sėja rugius ar miežius iš sidabro sėtuvėlės, net medžioja ir daro alų¹⁶. Dievas, kaip minėjome, yra augalijos augimo skatintojas ir saugotojas.

J. Meletius, XVI a. pradžioje rašęs apie sūduvių tikėjimus, šalia kitų prūsų dievų mini *Schwaytestix, Suaixtix* kaip Šviesos dievą, kurį maldaudavo siųsti šviesą javams, žolei ir gyvuliams¹⁷. Šis sūduvių dievas Žvaigždys (?) galėjo būti artimas lietuvių ir latvių Dievui arba kita jo išraiška.

Daug patarlių rodo Dievo sėjėjo ir laukų derlingumo globėjo vaidmenį. Prisiminkime lietuviškas patarles, pvz.: „Sotins Dievas“, „Dievas paskalsins“, „Dievas sėja ir pjauna“, „Duok, Dievuli, pievoj

¹¹ H. Biezais, *Baltische Religion. Germanische und baltische Religion*. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, 1975, p. 323.

¹² W. Mannhardt, *Letto-preussische Götterlehre, Magazin der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*, Riga, 1936, Bd. 21, p. 52; A. J. Greimas, *Dievai viešpačiai, Metmenys*, Nr. 46, 1983, p. 49–61.

¹³ W. Mannhardt, *Lettopreussische...*, p. 233, 295.

¹⁴ V. Misevičienė, *Darbo ir kalendorinių apeigų dainos, Lietuvių liaudies dainų katalogas*, Vilnius, 1972, p. 306.

¹⁵ K. Binkis, *Dainos*, Kaunas, 1928, p. 15.

¹⁶ H. Biezais, *Die Göttesgestalt der alten Letten*, Stockholm, Göteborg, Uppsala, 1961.

¹⁷ W. Mannhardt, *Lettopreussische...*, p. 65, 248.

karklyną, putroj kunkulą“, „Ką Dievas sodina, tą ir laisto“, „Dievas sutvėrė rugj, kvietj, avižą“. Rugs siejamas su Dievu, todėl rugius sėja šviesią dieną švariai, baltai apsirengęs sėjėjas. Sakoma: „Dievo laukai nenuganomi“ (nes jie Dievo, stebuklingai žali). Dievas turi savo darže daržinę, kurią jis „atidaro“ (viskas pradeda augti, žaliuoti). Sakoma: „Atidarė Dievas savo daržinę.“ Ši patarlė žinoma ir Žemaitijoje, ir Aukštaitijoje (cituojamos patarlės iš Lietuvių tautosakos archyvo, toliau – LTA). Dievas kuria tvartus ir gražius, normalius gyvulius. Tuo tarpu velnio (Vėlino) kūriniai yra juodi, bjaurūs, deformuoti. Štai kaip sekama vienoje sakmėje: „Dievas tvėrė tvartus, o velnias visokius gyvulius lipdė: juodus, negražius, su neperskeltom nagom ir juokėsis iš Dievo sakdamas: „Ką gi tu, Dieve, varysi į tuos savo tvartus, kad nė kokių gyvulių neturi?“ Daugiau velnias, baloje tupėdamas, užsnūdo. Dievas tuo tarpu sukūręs muses ir užleidęs ant tų jo gyvulių. Tie visi į Dievo vartus subėgė ir atsivainė – palikę gražūs, margi, su perskeltom nagom“ (LMD 1003/1228).

Baltų mitologijai būdingas Dievo ir Laimos bendravimas ir kai kurių jų funkcijų susilieėjimas. Latvių mitologinėse dainose Dievas ir Laima kartu tariasi ir sprendžia žmogaus gyvenimo ir dienos ilgumą. Joninių išvakarėse Laima ir Dievas pasirodo drauge:

Laima gāja auzu lauku,
Ausu skaru meteliti;
Dievinš gāja rudzu lauku,
Rudzu rogu cepuriti (3 w, 1600).

(Laima ėjo avižų lauku, apsisupusi avižų varpų skara; Dievulis ėjo rugių lauku, užsidėjęs rugių varpų kepurytę.)

Svarbiausia Senosios Europos deivė Laima, indoeuropiečiams atėjęs į Pabaltijį, neprarado savo vaidmens. Dievas perėmė iš jos lėmimo ir dalijimo funkcijas. Šitai atsispindi patarlėse: „Dievo valia, Dievo ir dalia“, „Dievas duoda, Dievas atima“, „Dievas ką lemia, tą žmogus ir turi“, „Dievas leidžia (kuria) žmogų, skiria dalį“, „Be Dievo valios nesurasi dalios“, „Be Dievo valios plaukas nuo galvos nenukris“, „Dalydamas Dzivevas dalias, mani užmiršo“.

Tas pats kartojasi ir mitologinėse dainose: „Tai Dievo duota, Laimužės lemta, Kad per laukelį bernužis auga“ (iš Rėzos rinkinio, 1825 m.). Arba kaip šioje latvių dainoje:

Dievam dieniņi aizgaja,
Ar Laiminu runājot,
Kam būs mirt, kam dzīvot
Šia balta saulīte. (B 27684)

(Ir praėjo Dievui dienele
Su Laimiele bekalbant,
Kam reiks mirt, kam gyvent
Po šia šviesia (balta) saulele).

Latvių mitologinėse dainose vietoj Dievo Laima „pūrus sėja iš sidabro sietuvėlės“ (K. Barons, Latvių dainų archyvas, Ryga, 54813. Toliau – B). Be to, ji joja ant Dievo žirgo. Vienoje dainoje Laimai patariama: „Laimiele, Laimiele, neik pėsčia, imk žirgelį sidabro pasagėlėmis – tu josi per žemę spinduliudama.“

Bėgant amžiams susikūrė dievų pora su specifiskai baltiškais bruožais – Laima ir Dievas. Juos galime vadinti aukščiausiais baltų dievais, analogiškais graikų Herai ir Dzeusui, tačiau toli gražu neidentiškais. Graikų Dzeusas, kuriame susijungė Perkūno ir Dievo ypatybės, yra žymiai smarkesnis už baltiškąjį Dievą, iš tikrųjų jis panašesnis į Perkūną. Herą jis apgaulės būdu sau laimėjo ir, kad paklustų jam moteriškasis pasaulis, išprievertavo bent tris šimtus kitų deivių ir nimfų. Baltiškasis Dievas Laimos jėga neėmė, tik palaiptu atsidadė greta vienas kito ir supanašėjo: Laima pradėjo net žirgais jodinėti ir spinduliuoti bei lemti ne tik žmonių gyvenimo ilgumą, sekmes ir nesėkmes, bet ir šviesią dienele.

Dievas buvo metų laikų dievybė, neatskiriama nuo saulės šviesos – jaunos, stiprios ir silpnos. Žiemą jis gimsta su žiemos saule, o vasaros pradžioje, kai pati trumpiausia naktis, su saule triumfuoja (dabartinės Joninės). Iki krikščioniškose baltų šventyklose Dievas greičiausiai buvo garbinamas įvairiais metų laikais, turbūt skirtingo pavidalo, panašiai kaip šiaurės vakarų slavų trijulė Jarovitas-Rujevitas-Sventovitas, žinoma iš XI ir XII a. šaltinių. Šviesos stebėjimą ir garbinimą liudija vyriausiojo kunigo žinio Krivės XIV–XVII a. aprašymai. Minima, jog jis prižiūrėjo, kad sėjos pradžioje būtų garbinama naujoji šviesa, žvejojant – pilnoji, o nuimant derlių – senoji šviesa¹⁸.

Žirgas yra pagrindinė Dievo inkarnacija. Dievas ir žirgas neatskiriami. Žirgas traukia Dievo ratus per kalną, t. y. per dangų jis traukia dienos šviesą ir metų laikus. Žirgas yra laikas. Latvių mitologinėse dainose Dievo žirgas pasirodo su skambančiomis sidabro kamanėlėmis, aukso balnu ir balno kilpomis, sidabrinėmis pasagėlėmis. Atrodo, kad žirgas ir dangaus šviesa yra vienas ir tas pats:

Es atradu uz celina
Dieva jātu kumeliņu:
Caur segliem saule lēca,
Caur iemauktu mēnestins,
Pavadinās galina
Auseklītis inaja (B 33664 3; Biezois 1961, 105)

(Atradau ant kelelio
Dievo jotą žirgelį:
Per balnelį saulė tekėjo,
Per kamanas mėnesėlis,
Pavadėlių galiukuose
Auseklytis¹⁹ ritinėjas.)

Mažosios Lietuvos dainose „Dievo žirgytis“ skrajoja virš debesėlių:

Užaugo didis medaitis, šakos iki debesėlių,
Užkopus ant debesėlių, sutikau bernytį
Jojantį ant Dievo žirgyčio...

Iš lietuviškų mįslių irgi matyti, kad Dievas ir žirgas yra vienas ir tas pats:

Toli žirgas žvengia,
Arti kamanos skamba.

Atsakymas: Dievaitis.

Kitas Dievo šventas gyvulys – jautis, kuriuo ariama. Į jį kreipiamasi mažybine lytimi: „jautukas“. Yra posakis: „Kaip Dievo jautukas“, taikomas gražiam, sveikam, geram jaučiui. Dievo jautukas yra idealus, dangiškas jautis. Lietuvių liaudies mene šv. Izidorius, pakeitęs Dievą, ari su jautukais. Galbūt tai Dievo rudens pavidalas. Šventas Jurgis labai aiškiai pakeitė Dievo pavasarinį pavidalą, o šventas Jonas Krikštytojas – vasaros pavidalą.

Švento Jono vardas gyvai išlaikė Jurginių, Sekminių ir Joninių papročius. Šitos ikikrikščioniškos pavasario ir vasaros šventės, kurios laikui bėgant sutapo su krikščioniškomis šventėmis, yra pats svarbiausias šaltinis baltiškojo-lietuviškojo Dievo vaizdai ir veiklai atkurti. Mūsų protėviai ne stebėjo, bet dalyvavo ritualinėje vasaros ir žiemos, gėrio ir blogio, gyvybės ir mirties dramoje. Veiksmas prasideda žiemą, tarp dabartinių Kalėdų ir Naujųjų metų, ir tęsiasi iki dabartinių Joninių, ilgiausios

¹⁸ *Ten pat*, p. 422.

¹⁹ Auseklis – Aušrinės brolis, kuris latvių dainose dažnai pakeičia Aušrinę.

dienos ir trumpiausios nakties birželio pabaigoje. Žiema – saulės gimimas, pavasaris – saulės augimas ir želmanų žėlimas, vasara – saulės triumfas.

Žiemą saulė gimsta: ją iš naujo nukala dangaus kalvis Kalvelis (toliau Danguis Kalvis). Kalėdinėse dainose pasirodo elnias devynragis kaip nauja saulė, ištirpdo ledus. Kai kuriuose dainų variantuose ant elnio ragelių „kalveliai kala, sliesorėliai lieja aukso kupką“ (suprask „aukso puodelį“ – saulę, nes saulė buvo įsivaizduojama skysto pavidalo):

Atbėgo elnis devyniaragis,
Oi kalėda, devyniaragis²⁰.
Vai ir atbėgo, vandenin žiūri.
Vandenin žiūri, ragelius skaito.
Ant mano galvelės devyni rageliai.
Devyni rageliai, dešimta šakelė.
Ant tos šakelės kalveliai kala,
Kalveliai kala, sliesorėliai lieja.
Oi, jūs kalveliai, mano broleliai,
Jūs man nuliekit aukselio kupką,
Aš palaistysiu žalia rūtelę. (Merkinė, 1937)²¹

Kalėdų dainose Kalėdos atvažiuoja su ratais, „geležies ratais, šilko botagais“, nors visai nesuprantama, kodėl Kalėdos važiuoja ratais ir kas tos Kalėdos:

Vai atvažiuoja šventos Kalėdos,
Vai tai Kalėdos, do kalėdženė.
Per aukštus kalnus, per žemus klonis,
Vai tai Kalėdos, do kalėdženė.
Geležies ratai, šilko botagai.
Vai tai Kalėdos, do kalėdženė. (Merkinė, 1937)²²

Tas, kuris ratuose atvažiuoja, yra pats Dievas žiemos saulės pavidalo, istoriniais laikais išnykęs ir pakeistas Kalėda.

Šiaurės vakarų slavai turėjo dievą Svarožicą, minimą XI a. šaltiniuose. Jis turėjo atskirą šventyklą. Iš patroniminės lyties (Svarožic, Svarogo – dangaus kalvio sūnus) galima spėti, kad šis dievas atstovavo žiemos ir naujos saulės išraiškai. Lietuviai ir visi kiti baltai irgi galėjo turėti atskirą vardą gimstančios saulės įvaizdžiui. Deja, jis nėra išlikęs nei istoriniuose šaltiniuose, nei tautosakoje.

Berniukas, gimęs Švento Jurgio dieną, balandžio 23, iki XX a. Lietuvoje buvo laikomas jaunu dievaičiu ir buvo visos bendruomenės mylimas, puošiamas, tarytum pavasario saulės kūdikis. Švenčių metu toks berniukas buvo atvedamas nuogas į sodus, sprogstant pumpurams. Jam buvo nešamos dovanos ir jį vedžiodavo aplink sodą ir aplink laukus, kad grūdai derėtų. Šitokie papročiai – aiški ikirikščioniško pavasarinio Dievo reminiscencija. Krikščioniškais laikais jo šventė sutapo su Šv. Jurgio diena, o Jurgis perėmė Dievo funkcijas. Jurgis „atrakina žemę, žolė pradeda želti, žaliuoti“. Per jurgines dainuojama:

Jurgi, geras vakaras,
Paimk raktus,
Atrakink žemę,
Išleisk žolelę,
Žolelę šilkinę,
Raselę meduotą, –
Žolelė bus dėl arklelių,

²⁰ Ši eilutė toliau kartosis po kiekvienos kitos.

²¹ Cituota iš: J. Balys, *Lietuvių tautosakos skaitymai*, Tübingen, 1948, t. 1, p. 120.

²² *Ten pat*, p. 118.

Sūduviai šį pavasario Dievą, kuris „leidžia žolę ir lapus“, vadino Pergrubiu. Meletijaus XVI a. kronikoje sakoma, kad per jurgines buvo gerbiamas dievas Pergrubis, kuriam buvo aukojama: „Aukojama Pergrubiui, gėlių, augalų ir visų sėklų Dievui.“²³

Jurgio dieną baltų, slavų, germanų ir kt. kraštuose buvo išrenkamas gražus jaunuolis, aprengiamas žaliai ir išpuošiamas gėlėmis, o ant galvos uždedamas apeiginis pyragas. Toks „žalasis Jurgis“ (suprask: Pergrubis atgimstančios gamtos arba Dievas) išeina iš kaimo į laukus ir eina tris kartus aplink juos laimindamas. Jo garbei Lietuvoje buvo giedamos giesmės, kuriose minimas Didysis Dievaitis:

Didysis mūsų,
Dievaiti mūsų,
Čiuta rūta,
Čiutela rūtela, mūsų,
Dovanok raktus,
Nupink vainikus... (Rokiškio vls.)²⁴

„Didijj Dievą“ mini M. Strykowski (Strijkovskis) 1582 m. kronikoje (*Kronika polska, litewska, zmuzka...*). Jam buvo aukojami balti gaidžiai tarp gegužės 25 ir birželio 25 dienos. Jo šventės metu moterys ir merginos pievose ir kaimo gatvėse šokdavusios ratelius susiėmusios rankomis, nuolat kartodamos „Lado, lado, lado, Didis mūsų Dieve.“²⁵ Lado, be abejonės, yra buvęs ritualinėse giesmėse kartojamas refrenas, ne dievas Lado, kaip yra manęs Strykowski.

Šv. Jurgio diena – arklių ir kitų gyvulių šventė. Arkliai puošiami žalumynais ir gėlėmis, karčiai pinami į kasas, maudomi ir laistomi švęstu vandeniu bažnyčios šventoriuje. Tą dieną arkliai išskirtinai gerai maitinami ir jiems suteikiama laisvė bėgioti po pievas ir laukus. Rytinėse Lietuvos dalyse ir Gudijoje (t. y. suslavintose lietuvių žemėse) ligi XX a. pradžios buvo išlikę papročiai per jurgines apeiti arklius ir visus kitus gyvulius tris kartus, nešant duoną, druską ir šv. Jurgio paveikslą. Tai daroma kalbant maldas, atsigręžus į rytus. Šv. Jurgis maldaujamas globoti ir saugoti gyvulius nuo blogio. Pas lietuvių kaimynus prūsus, nadruvius ir skalvius yra buvęs toks pat paprotys, aprašytas Pretorijaus apie 1690 metus: pirmąkart išgenant gyvulius, šeimininkas, išvaręs gyvulius iš tvartų į priedaržę, apeina tris kartus aplink juos, kalbėdamas maldelę, prašydamas, kad Dievas saugotų bandą. Paskiau šaukiasi šv. Jurgio, kad jis savo medžioklinius šunis, t. y. vilkus, meškas ir lapes, nuo jo gyvulių gintų ir neleistų jiems kenkti²⁶. Įdomu, kad prieš 300 metų buvo kartu kreipiamasi ir į Dievą, ir į Jurgį.

Ryškus ikirikščioniškų laikų palikimas yra išskirtinai gausus aukojimas šv. Jurgiui. Per jurgines į bažnyčią neša visokius valgius, ypač kiaušinius ir pieno produktus, sudeda jų kalnus prie šv. Jurgio altoriaus arba paveikslo. Kai kur tuos aukoms skirtus valgius pirma apnešdavo savo lauko ežias, ir tik tada eidavo aukoti šv. Jurgiui į bažnyčią. XIX a. per jurgines kepavo du kepaliukus duonos ir kiekviename įkepavo po penkis kiaušinius. Tas bandutes pernešdavo per lauką net dvylika kartų. Vieną kepaliuką įkasdavo žemėn, o kitą suvalgydavo – tada vilkai avių nenešioja ir karvės visus metus būnančios sveikos²⁷.

Latvių mitologinėse dainose ir istoriniuose šaltiniuose šis atrakinantis žemę ir atskleidžiantis žolę bei lapus pavasario Dievas ir arklių globėjas išliko senu vardu Ūsiņš, Ūsinis²⁸. Dainose Ūsinis paleidžia žolę ir lapus, žirgai laimingi. Jam aukojami gaidžiai. Pora dainų pavyzdžių:

Nac, Ūsiņ nac, Ūsiņ!

²³ W. Mannhardt, *Lettopreussische...*, p. 294.

²⁴ V. Misevičienė, *min. veik.*, p. 215.

²⁵ W. Mannhardt, *Lettopreussische...*, p. 331.

²⁶ *Ten pat*, p. 422.

²⁷ J. Balys, *Lietuvių tautosakos skaitymai*, t. 1, p. 126–127.

²⁸ H. Biezais, *Der Lichtgott der alten Letten*, Stockholm: Scripta Inst. Donneriani Aboensis, 1976, p. 8.

Sen mēs tev jau gaidijam:
Zirgi gaida zaļas zāles'.
Puiši jautru zingešanu.

(Ateik, Ūsini, ateik!
Seniai mes jau tavęs laukiame
Žirgai laukia žalios žolės
Berneliai linksmų dainų.)

Per kalninu Ūsiņš jaja
Ar akmin' kumelinu.
Tas atnes kokiem lapas
Zemei zaļu abolinu.

(Per kalnelj Ūsinis jojo
Ant širmo žirgelio.
Jis atnešē medžiams lapus,
Žemei – žalius obuolius.)

Tumsa nakti, zaļa zaļe
Laukia laida kumelini.
Nu, Ūsin, tava vaļa
Nu tavai rocina.

(Tamsioj nakty, žalioj žolėj
Laukan išleidau žirgelj.
Ūsini, dabar tavo valioj,
Dabar viskas tavo rankoj.)

(Dainos paimtos iš Biezais, 1976)

Kitose dainose kalbama apie gaidžio aukojimą Ūsiniui:

Ūsiņam gaili kavu
Deviniem cekuliem,
Lai aug mieži, lai aug rudzi,
Lai kumeli barojas.

(Ūsiniui pjoviau (nukoviau) gaidj
Devyniom skiauterėlēm,
Teauga miežiai, teauga rugiai,
Tekunta žirgeliai.)

Ūsiņam gaili kavu
Paša svetku ritina;
Lai tas man žirgus gana'
Šo garo vasarinu.²⁹

(Ūsiniui gaidj pjoviau
Pačiame šventės rytelyje;
Lai jis man žirgus gano
Per visą vasarėlę.)

Šitos ir daugelis kitų latvių dainų suteikia medžiagos pavasarinio dievo Ūsinio charakteriui ir veiklai pajusti. Šitokia informacija paaiškina, kas iš tikrųjų buvo šv. Jurgis.

---

²⁹ *Ten pat.*

XIX a. epinės tradicijos išlaikė tuos pačius motyvus kaip dainos: geras ūkininkas ir Lietuvoje, ir Latvijoje pjauna gaidį per Šv. Jurgį. Gaidys apnešamas aplink kiekvieną arklį, tada pjaunamas ant avižų ir tos avižos duodamos arkliams ėsti. Krauju apšlakstomi visi gyvuliai tvarte. Arba gaidys pjaunamas ant arklidės slenksčio ir jo kraujas turi įsisunkti į slenkstį. Arkliai tada nebus raiši³⁰.

Toliau kalbėsime apie triumfuojančios saulės dienas birželio mėnesį – Sekmines ir Jonines, kada gamta klesti, naktis trumpa, piktosios žiemos jėgos galutinai pasitraukia.

Joninės iš tikrųjų prasideda per Sekmines. Tai birželio šventė. Birželis pirmas paskleidžia gležną, jauną, žalią spalvą. Ji – atsinaujinimo jėga. Kartu su berželiu per Sekmines atsinaujina visas kaimas – švarinamasi, dabinamasi, dažomi namai, o tada puošiamasi žalumynais – beržo šakomis, vainikais. Karvės apvainikuojamos ir ryte paplakamos beržine rykštele.

Vienas berželis išsirenkamas miške, išpuošiamas ir iškilmingai įnešamas į kaimą. Maždaug prieš šimtą metų berželio išrinkimas, puošimas, nukirtimas ir atnešimas į kaimą buvo svarbus ritualas, kuriame dalyvaudavo visi. Iš išlikusių tikėjimų ir papročių galime rekonstruoti šitokią šio ritualo eigą: 1) jauno, gražaus medelio išrinkimas; 2) dekoravimas: šakos surišamos vainiku, nuleidžiant jas taip, kad atrodytų, jog tas vainikas yra medžio žiedas; arba vainikai pinami iš įvairiausių žalumynų bei gėlių ir uždedami ant berželio; 3) švenčiama, valgomi apeiginiai valgiai ir jaunimas pina vainikus; 4) apeiginis medelio nukirtimas; 5) medelis nešamas į kaimą. Toliau vyksta giesmės ir šokiai, būrimai iš lapų, žiedų, vainikų. Ritualas baigiasi medelio sunaikinimu. Šitie papročiai žinomi ne tik lietuvių, bet ir gudų bei kitų suslavintų baltų³¹.

Ką tik išsiskleidęs berželis sklidinąs mistiškosios augimo galios. Šita galia plinta į visą augaliją – į laukus, į žiedus. Berželis nešamas į laukus tam, kad rugiai, miežiai, avižos augtų, klestėtų taip, kaip berželis. Berželis įmetamas į rugių lauką todėl, kad rugiai prisiimtų berželio magiškosios galios. Berželis įmetamas į vandenį todėl, kad vanduo išlaikytų reikiamą drėgmę per vasarą. Berželis apnešamas triskart apie kaimą, kad žmonės ir gyvuliai būtų sveiki ir laimingi. Piemenys puošia karves beržų šakelėmis, kad karvės duotų daug pieno. Pagaliau berželis įmetamas į ugnį, sudeginamas ar sulaužomas. Arba tik viena šakelė įmetama į laužą. Kodėl? Tai ritualinis augalijos galios aukojimas, kad ji vėl iš naujo atgimtų kitą pavasarį. Kai kur kaimyniniuose slavų kraštuose (iš tikrųjų srityse, kur anksčiau gyventa baltų) buvo aukojamas ne medelis, bet medinė skulptūra, vadinama Ivan, apvyniota gėlėmis. Vakare Ivan įmetamas į vandenį. Iš tokių papročių matyti, kad senovėje medelis ir antropomorfinis augalijos Dievas buvo vienas ir tas pats: berželis buvo Dievo inkarnacija.

Per Sekmines jau žalia žalia, rugiai plaukia, banguoja kaip jūra, linai kaip šilkas, o lino žiedas kaip dangaus mėlynė. O gėlių gėlių, pievų gėlelių – mėlynų, baltų, raudonų! Žiedų jėga sklinda per laukus, o šventas vanduo laistomas ant laukų, kad tikrai būtų apsisaugota nuo piktųjų jėgų. Ruguose, miežiuose, avižose pasirodo Laima ir Dievas. Jie lanko javus, stebi, kiek užaugo. Latvių dainose laukus laiminantis Sekminių Dievas dar tebevadinamas *Dievins*, bet dažnai ir *Janu*, mažybine lytimi *Janitis*: „Imk, Janiti, širmą žirgą, apjok mano rugių lauką! Išmink smilgas, išmink piktžoles. Tai auga mano rugeliai...“ Rugiai, kviečiai, avižos sveikinami. Klausoma, ar Dievas ir Laima padėjo jiems augti. Dainuojama daugybė rugelių lankymo dainų.

Tos pačios palaimintos augalijos augimo jėgos kupinos visos žolelės, o vaistažolės turi ypatingą galią. Joninių išvakarėse „kupoliaujama“ – renkamos vaistinės žolelės, rišamos į puokštę, į kupolę, kuri per Jonines iškeliamą aukštai ant ilgos karties kaip pergalės simbolis. Kupoliavimo dainose minimas Jonas (Dievas):

Oi totu, kupalia graži,
Tai kur tu buvai, oi tatai
Oi tata, laukely buvau,
Rugių daboti, oi tata.

³⁰ *Ten pat*, p. 88.

³¹ V. Propp, *The Historical Roots of Some Russian Religious Festivals, Introduction to Soviet Ethnography*, eds. S. P. Dunn, E. Dunn, Berkeley, 1974, vol. 2.

Oi tata, dai ko rugeliai
Už vis gražesni, oi tata?
Oi tata, Jono rugeliai
Už vis gražesni, oi tata. (LT, I: 242, Nr. 252)

Arba:

Kupolėle, kas tave skynė,
Kupolėle, švento Jono?
Kupolėle, ar gražiai skynė?
Kupolėle, su kuo suriši?..
Kupolėle, ar gražiai rové?..
Kupolėle, švento Jono.
Kupolėle, su kuo parvežė?
Kupolėle, švento Jono.
Kupolėle, su šešiais žirgais,
Kupolėle, švento Jono.
Kupolėle, vai kur padėjo,
Kupolėle, švento Jono?
Kupolėle, už vario vartų,
Kupolėle, Švento Jono... (LT, I: 244, Nr. 254).

Vaistažolių kupoles reikia laikyti namuose per visus metus iki kito Jono; jos apsaugo nuo ligų ir piktų akių. Ir gyvulius reikia apiberti jono žolėmis (vaistažolėmis), tada ir jiems per metus nieko bloga neatsitiks.

Trumpiausios nakties metu birželio 21/22 (vėliau nukelta į Šv. Jono naktį birželio 23/24) auksinis rūkas dengia papartyną. Lygiai 12 valandą nakties pražysta papartis. Pasirodo raudona šviesa. Jei pamatysi žiedą, tapsi šviesa, regėsi užkastus lobius. Bet kas neieško paparčio žiedo, niekad ir nesuras. Tik drąsuoliams, pasiryželiams kovoti su raganomis lemta pajusti tą laimės šviesą.

Ne tik papartis, bet ir Dievo medis diemedis pražysta Šv. Jono naktį:

Šv. Jono naktį diemedis pražydo.

Čiulba ant kviečio paukšteliai.

(Kauno aps., užrašyta 1934 m., I, Lietuvių tautosakos rankraštynas, Vilnius. Toliau – LTR.)

Dainose kalbama apie saulės medžius obelij, gluosnj, lazdyną – tai vis Dievo šeimos medžiai su sidabro ir aukso lapais ir šakomis. Ant jų saulės dukros kabina vainikus (saules).

Saulėgrįža šitaip vaizdžiai aprašoma lietuvių mįslėje:

Ažuolas, ažuolaitis,

Šimtašakis, šimtalapis,

Ant viršūnės saulė teka.

Medis ir jo viršūnėje saulė – ne tik saulėgrįžos, bet ir gyvybės simbolis. Tai gyvybės medis, vienas iš būdingiausių ir dažniausių lietuvių liaudies meno simbolių, paveldėtų iš priešistorinių laikų. Lietuvių stogastulpiai yra medžiai su spinduliuojančia iš geležies nukalta saule viršuje. Stogastulpiai iš trijų aukštų su proporcingai mažėjančiais piramidiniais stogeliais primena liaudies dainų egleles trimis–devyniomis šakelėmis, dešimta viršūnėle. Net kryžiai lietuvių mene yra spinduliuojančios saulės iš augalinių motyvų. Kryžmose – sprogstantys pumpurai ar atsivėrę žiedai. Jie užpildo kryžmų tuštumas. Ir čia jungiasi augalo ir saulės galia. Kartais augaliniai motyvai geležinėse kryžių viršūnėse ir antkapiniuose paminkluose geometrizuojami, ir tada lapai ir žiedai virsta įvijomis. Kai kurių saulės spinduliai yra virtę žalčiukais-gyvačiukais. Čia vėl pastebime energijos dvigubinimą: saulės energijos sujungimą su gyvate-žalčiu. Šis motyvas lietuvių žemėje galėjo egzistuoti per visus priešistorinius

laikus, nes tikėjimas, kad gyvatė semiasi energijos iš saulės, yra paveldėtas iš Senosios Europos. Kai kuriose geležinėse kryžių viršūnėse yra įpintas antropomorfinis motyvas. Tai abstrakti figūra, tarytum laiminantis Dievas su iškeltomis rankomis, kurios yra ne penkiapirštės žmogaus rankos, bet trilapiai žiedai. Vietoj galvos yra ratas arba kryželis. Tokios figūros kartojasi kiekvienoje kryžmoje arba yra tik viena figūra pačiame kryžiaus viduryje. Šis abstraktus antropomorfinis pavidalas, įpintas į pačią saulę, ar tik nebus lietuviškojo Dievo, augalijos globėjo, simbolis ar bent jo sąmoninis atskambis.

Gyvybės medžiai virš stogo kraigo, dažnai tarp žirgų galvų (dėl to vad. „žirgeliai“), namų gerovės saugotojai ir gyvybinės jėgos užtikrintojai, labai būdingi lietuvių liaudies menui iki XX a. pradžios, turėję turėti tūkstantmetinę tradiciją. Ankstyvesnieji motyvai buvo gyvatės ir ragai ar jaučio kaukolės bei paukščiai, žinomi nuo neolito laikų Europoje. Išaugus žirgo reikšmei indoeuropiečių religijos įtakoje, ragai ir gyvatės virto žirgo galvomis. Mažosios Lietuvos žirgeliai švelniai išlenktais kaklais ir galvomis dar primena lankstų gyvatės-žalčio kūną.

Joninių išvakarių simboliai – laužai ir vainikai. Vakare ant kalnų užkuriamos ugnys. Šv. Jono ugnies negalima atnešti, ji turi būti čia pat uždegta, įskelta. Tai šviesos dievo ugnis. Ji apšviečia laukus ir gina bręstančius javus nuo kenkėjų, nuo užbūrimų, laiduoja derlių. Šia ugnimi atnaujinamos namų židinio ugnys. Joninių ugnies anglys ne išmetamos, o nešamos į javų laukus ir dirvas, kad saugotų derlių. Per laužavietes pervaromi gyvuliai, kad būtų sveiki. Jei epidemija užpuoldavo gyvulius, visą bandą varydavo per laužą. Ir dar ne viskas: jaunimas šokinėja per ugnį. Šokinėja susikibę poromis. Kuriems gerai sekasi peršokti, bus gerai, seksis, gal net susituoks. Kuriems nepavyksta peršokti, nepavyks vesti ar ištekėti per tuos metus. Vainikus, saulės ir žiedų simbolius mergaitės ir berniukai meta į vandenį ir žiūri, kur jie nuplauks. Jei susidurs mergelės ir bernelio vainikai, iš jų bus laiminga pora. Joninių naktis – jaunimo naktis. Buriama ir spėjama apie vedybas. Mergaitės meta vainikus per galvą į medį: iš kelinto karto vainikas užsikabins ant medžio šakos, už tiek metų mergaitė ištekės. Kai kuriose rytinės Lietuvos vietose yra likęs paprotys inscenizuoti vestuves. Išrenka jaunikį ir nuotaką. Jei per Joninių naktį ta pora bus laiminga, gražiai bendraus, tai bus geras metų derlius, jei susipyks, tai įvyks kokia nelaimė ar bus blogas vasarojus. Šitokios vestuvės – labai senų laikų aidas. Jomis buvo norima užtikrinti žemės derlių.

Jono naktį galima matyti tris saules užtenkant: vieną rugių, antrą – miežių, o trečią – tyro sidabrėlio. Saulytė tą stebuklingą rytą pasipuoš kaip nuotaka vainiku, nupintu iš raudonų paparčio žiedų, ir ant sidabrinio kalno šoks sidabro kurpelėmis (iš latvių mitologinių dainų). Jaunimas šią stebuklingą naktį neina gulti, kad rytą pamatytų, kaip Saulytė ritinėjas.

Išvakarėse Jonas atjoja ant žirgo. Jojant žemė griaudžia, o nulipant nuo žirgo skamba pentinai, kaip toje latvių dainoje:

Visu gadu Janītis jaja
Nu atjāja šovakar.
Ribej' zeme atjajot,
Skanei' pieši nolecot. (B 32970)

(Visus metus Jonytis jojo
Ir atjojo šįvakar.
Griaudė žemė jam jojant,
Skambėjo pentinai nulipant.)

Iš kitų dainų sužinome, kad Jonas apsiautęs apsiaustu iki kelių, aukso pentiniais, o rankose laiko aukso kankles, aukso arba vario ragą ir vario būgną. Jonytis kartais sėdi ažuole aukso kanklėmis kankliuodamas arba matomas kalno viršūnėje su vario ragu. Pacituosime:

Pūt, Janīti, vara tauri
Kalniņa stāvedams,
Lai ceļas janaberni
No malinu molinam. (B 32883)

(Pūsk, Joneli, vario ragą
Ant kalnelio stovėdamas,
Tegu kelias Jono vaikai
Nuo krašto iki krašto).

Šitoks Jonas ant žirgo, apsisiautęs karališku apsiaustu, apsiavęs batais su aukso pentiniais ir su aukso kanklėmis ar ragu rankose, yra, aišku, ne Jonas, bet priešistorinis baltiškasis Dievas.

Joninių kulminacinis taškas – Dievo (Jono) vestuvės su Saulyte (latvių *Saules meita*). Čia vėl pasinaudosime turtingomis latvių mitologinėmis dainomis. Dainoje sakoma: „Joninės – šventa diena, švenčiausia iš visų dienų. Per Jonines Dievo sūnus (arba Dievas, arba Jonas) veda Saulės dukrą“ (B 32919). Jono nuotaka spinduliuoja auksu sidabru. Ji sėdi aukso krėslelyje:

Janišam pavaicaju,
Kur Janiša ligavina.
– Baltabola kalnia,
Zeltitai kreslina. (B 32994)

(Paklausiau Jonelio,
Kur jo nuotaka.
– Baltų dobilų kalnelyje,
Aukso krėslelyje.)

Arba ji spindi paparčių krūme, o jos krūtys pilnos sidabrėlio („Kas tur spid, kas tur vis papardišu krūmina? Jana sieva zales lasa, pillas krūtis sudrabina“ (B 33012). Pačiame Joninių vakare Jonui įvedama žmona. Jiems paruošta dobilų lova, ramunėlių pagalvėlė, rožių paklodės (B 32997). Ši didžioji šventė baigiama puota. Pats Jonelis alų daro, saldų saldų, gardų gardų, ir pats daug išgeria.

Tokios vestuvių inscenizacijos per Sekmines ir Jonines buvo rengiamos iki XX amžiaus. Tai Dievo ir Saulytės vestuvių prisiminimas ir dievų vestuvių įtakos perkėlimas į žmonių pasaulį.

[...]

Marija Gimbutienė, *Senovės lietuvių deivės ir dievai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, p. 66–71, 83–107.